

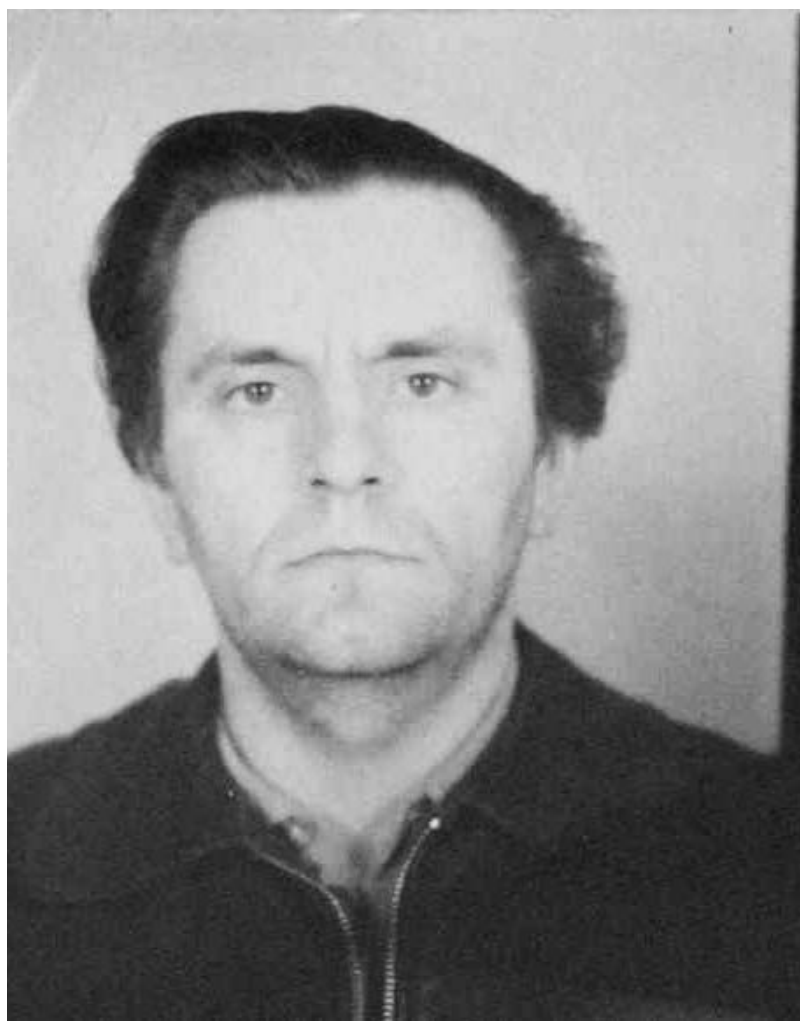
Jan Tesař
Co počít ve vlkově břiše

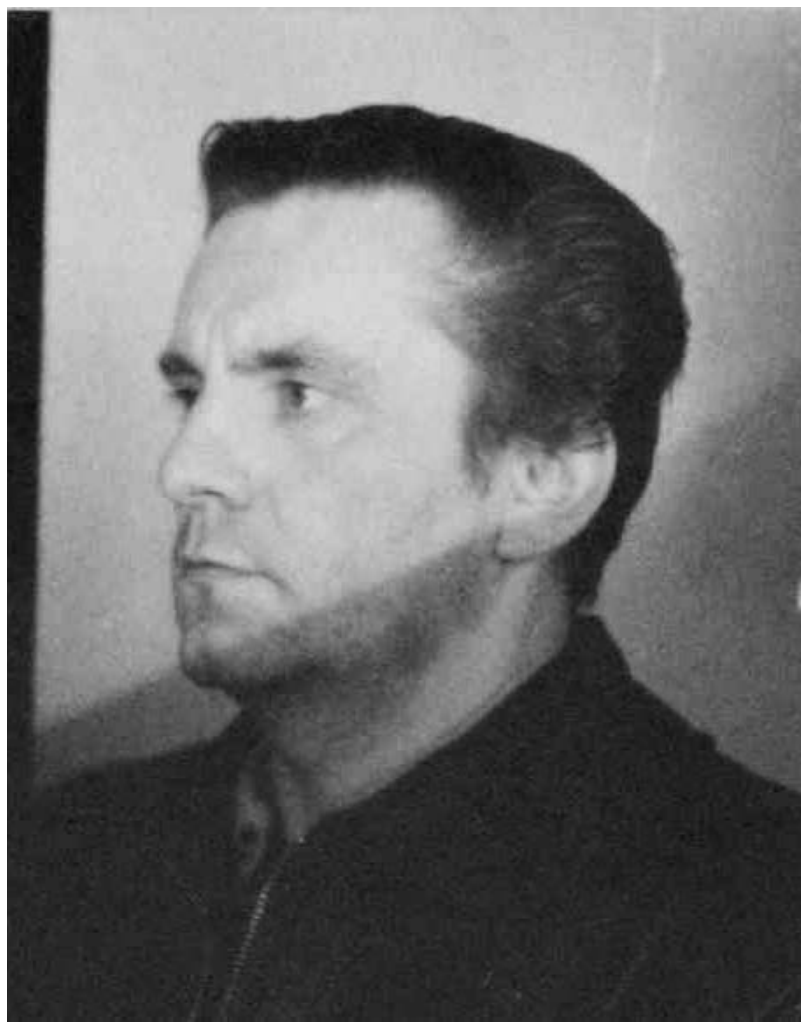
Práce o vytváření struktur
občanské společnosti
z let 1968–1980

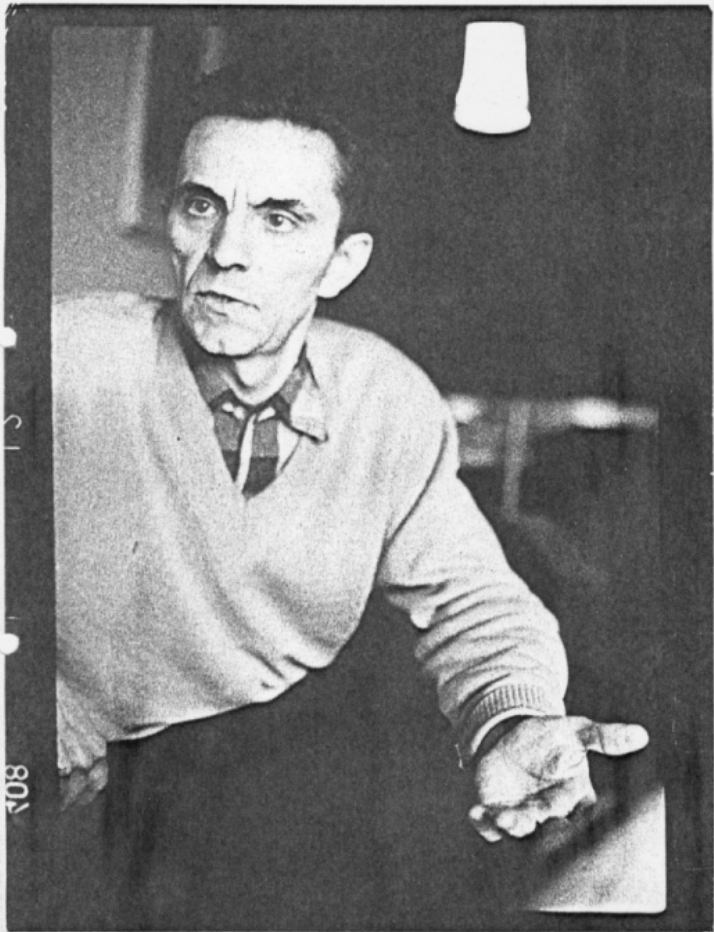
Triáda

Co počít ve vlkově břiše

To je par doktor! Juan

Jan Tesař
Co počít ve vlkově břiše

Práce o vytváření struktur
občanské společnosti
z let 1968–1980

Triáda

Odborně lektoroval Mgr. Jaroslav Cuhra, Ph.D.

Na s. 6 fotografie s přípisem Ivana Kyncla, který je autorem všech snímků Jana Tesaře bezprostředně po návratu z vězení 15. října 1976 (viz též na s. 140–141).

Texty Jana Tesaře © Anna Koutná, 2018

Ediční poznámka & komentáře © Robert Krumphanzl, 2018

Majitelé práv k fotografiím jsou uvedeni v Soupisu obrazových příloh.

ISBN 978-80-7474-172-2

ISBN (PDF) 978-80-7474-325-2

ISBN (ePub) 978-80-7474-326-9

ISBN (mobi) 978-80-7474-327-6

[Slovo na úvod]

Tento soubor¹ obsahuje vybrané práce z let 1968 až 1980, jejichž společným tématem je vytváření struktur občanské společnosti. To jsem tehdy považoval za cestu (domníval jsem se, že jedinou reálnou) k překonání totalitního systému a zároveň za nejspolehlivější záruku proti nebezpečí, že budoucí demokratická revoluce zrodí totalitarismus nového, dosud neznámého typu.

Tato myšlenka byla východiskem všech mých společenských aktivit v uvedené době. V textech, které zde (nyní poprvé souborně) předkládám veřejné kritice, jsem tuto myšlenku stále prohluboval a zdůvodňoval teoreticky i z historické praxe, a zároveň jsem se pokoušel hledat nejpřístupnější a všeobecně nejsrozumitelnější formy její praktické aplikace. Dnes považuji za vhodné zdůraznit, co jsem považoval za zbytečné příliš zdůrazňovat tenkrát v době samé: že smyslem všech praktických iniciativ, které jsem tehdy podnikl (jak je dokládají zde shromážděné texty a jak to vcelku i konstatují dosud vydané historické práce a některá vyjádření pamětníků²), byl z mého hlediska nejen pragmatický pokrok v dané konkrétní otázce, ale hlavně praktický důkaz o schůdnosti mnou doporučené cesty vyjití z totalitarismu.

Je vcelku přirozené, že takto motivované úsilí (které navíc muselo být provázeno takřka veřejným vyhlášením cílů) se setkalo s odporem, perzekucemi a difamacemi ze strany režimu. Připomeňme v této souvislosti, že represivní instituce „reálsocialistického“ režimu v Husákově období se vyznačovaly (přínejmenším ve špičkách) ne tak brutalitou a masivní represí, jako mimořádně inteligentním výběrem nejúčinnějších prostředků i terčů

¹ Titul jsem si vypůjčil od Zdeňka Vašíčka. Kdysi v roce 1979 nebo 1980 napsal výbornou studii Co psala Karkulka ve vlkové břichu, v níž se zabýval tematikou samizdatových literárních útvarů. Laskavý, nicméně pozorný čtenář snad v mé výpůjčce zpozoruje výrazný prvek polemický – nemyslím s Vašíčkem.

² Z historiků zejména Milan Otáhal, z pamětníků Petr Uhl. Práce Z. Vašíčka je zároveň pokusem o historické hodnocení i svědectvím současníka.

na odstřel³. Jak dokládá můj Podnět ke stížnosti pro porušení zákona, tj. ve skutečnosti formální ohrazení proti rozsudku Nejvyššího soudu (dokument č. 5 tohoto souboru), snažil jsem se i represí využít, učinit z nich implikovaný *fait accompli* oficiálního uznání žádoucích demokratických struktur, v tomto případě „demokratické socialistické opozice“, za jejíhož představitele jsem se ad hoc a bez nějakých skrupulí vyhlásil. Jistěže samozvaně a jistěže jsem již tehdy věděl, že v tom jedním zcela nečesky. V tom mi byl příkladem generál de Gaulle. Mé jednání v čase Vítězného listopadu a po něm dokazuje, že jsem se později nikdy nesnažil využít situace k nějakému *fait accompli* pro své postavení (anebo jen prostou úctou) v českém veřejném životě.

Výsledek mých snah prosadit spontánní vytváření občanských iniciativ byl nepatrný a vlastní základní myšlenka o překonání totalitarismu vytvářením občanské společnosti utrpěla nezdar. V historickém pohledu je výsledek zanedbatelný. Příčinu vidím v tom, že existovaly ještě mnohem vážnější překážky než režimní represe a difamace: návyky, historická zátěž a celková nezpůsobilost československé společnosti, a zejména pak konkrétní tvář českého disidentního ghetta jako součást tohoto širšího problému. Moje snaha byla označována za extremismus, avanturismus, blanquismus atd. Chce-li v tom kdo hledat logiku, nechť se neobrací pro vysvětlení na mne: sám bych mohl pomoci jedině snad při hledání psychologických motivů podobných kritik.⁴

³ Občas tradovaná tvrzení o náhodném výběru obětí a „slepě“ represí patří do pohádek – pak-liže ovšem nejsou motivována alibismem.

⁴ Krátce po Vítězném listopadu, začátkem roku 1990, jsem považoval za nutné veřejně oznámit, že jsem „měl jinou představu“ o demokracii v Československu. Jeden renomovaný český historik (účastník hnutí za reformy šedesátých let, který úplně zalezl na celou dobu Normalizace) se neostýchal, rovněž veřejně, ironizovat toto mé prohlášení přirovnávaje je k postoji historika nad historickými událostmi, které se udály jinak, než on si představoval. Já jsem však nehodnotil „sametový“ převrat a jeho důsledky jako třeba husitství či tažení Garibaldiho, jako historik ex post, nýbrž – na rozdíl od historiků, kteří před Husákem zalezli – jako aktivní účastník, poražený aktivista, jehož poslední virtus je neztotožnit se s vítězem. Tento příběh zde připomínám ne jako osobní, ale jako výmluvný z hlediska českého společenského vědomí. Poukazuji zejména na mimoděčné ztotožnění se onoho historika s novou mocí (protože mocí), které je na úrovni až jakéhosi nezpo-

Ostatně mnohem perfidnější nežli citované nadávky byly insinuace a i zcela otevřené denunce od některých disidentních publicistů, kteří mne veřejně obviňovali, že „vyzývám k porušování platných zákonů“. Je všeobecně známo, že systém tzv. Národní fronty činil jakékoli nezávislé sdružování z hlediska panující moci protizákonným. Snad si dnešní čtenář dokáže představit, jak nesnadně se mi odpovídalo na svéráznou také-pravdu mých kritiků, nechtěl-li jsem popřít samu podstatu toho, co jsem považoval za své poselství, ani si nechtěl hloupě způsobit další mnohaleté odsouzení.

Mnohem významnější nežli tato hořce chutnající osobní vzpomínka je druhý aspekt zmíněné „Velké Pravdy“ mých nelaskavých kritiků, jehož si oni nepovšimli (při jejich vzdělání!): totiž to, že zcela nezávislé, **neglementované** demokratické sdružování a shromažďování bylo rovněž nezákonné (třebaže neporovnatelně méně trestné) za Rakouska, jakož i za demokratické Republiky. (O tom ještě dále.)

Jiná široce sdílená výhrada k mým postojům a návrhům tvrdila, že jsou poplatné mému obdivu k Polsku a Polákům. Také ta byla *pravdivá* – v onom smyslu termínu, jak byl dostupný mým kritikům a jak ho na tomto místě (ironicky) používám i já. Polsko bylo skutečně mou láskou už dávno před roky disentu, ještě za gymnaziálních let. Polský způsob procházení dějinami se vztyčenou hlavou a nezlomenou páteří byl v mých očích hoden nejvyššího obdivu, a jeho zásadní odlišnost od českého bruslení, plazení, plížení a šplhu ho v mých očích vynášela dvojnásob do výšky. Polskou inspiraci svých projektů nikterak nepopírám. Naopak připomenu, že pro ni existuje dosud málo známý doklad: je jím samizdatový časopis z let 1979–1980 Polsko a my. Připravovali jsme ho spolu s dnes již zemřelým Václavem Bendou. Filosofické názory a politické představy jednoho a druhého z nás se navzájem příkře odlišovaly, ale spojoval nás právě obdiv k Polsku, a tudíž i „polské“ představy o svébytnosti partnera, s nímž se spojujeme k zřetelně definovaným cílům. Českému opozičnímu ghettu byly tyto představy stejně vzdálené jako předtím české politice. (Jen mimochodem v této souvislosti

chybnitelného automatismu. Důsledky jsou evidentní. Příčina je jednoduchá, hanba za chování za Normalizace a komplex z ní. Starý český problém!

vzpomínám, jak jsme v roce 1980 překládali úvahy polských autorů, co by bylo třeba činit, aby nebyla budoucí společnost bezbranná proti přívalu násilí, organizovaného zločinu, sprostého sexu bez lásky, kultu síly a sobectví, který ze Západu zaplaví zemi, padne-li komunismus!)

Zpráva o vzniku polského *Výboru na obranu dělníků* (KOR) mne zastihla v ostravském vězení: tamní bachaři mi s lokálněpatriotickou hrdosťí dovolili odbírat Głos ludu. Zpráva o založení KORu byla jedním z nejšťastnějších okamžiků mé kriminální anabáze. Petr Uhl mne ve svých vzpomínkách nazývá „duchovním otcem“ našeho Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Vzpomíná na prázdninovou neděli na chatě mé ženy Anny Koutné ve Sněžném-Podlesí, kde jsem přednesl prvý projekt „výboru za vězně“ a získal proň jeho, Annu Šabatovou a Jaroslava Šabatu. Petr Uhl zapomněl dodat, že to byl jen jeden z bodů mého takřka celodenního horlení pro „polskou cestu“, polský vzor. Jedním z dalších bodů mého naléhání byly přímé styky s využitím pohraničních turistických konvencí.

Dalek jsem však toho, abych Uhlovi vyčítal, že neoceníl mé „duchovní otcovství“ schůzek polských a českých disidentů v Krkonoších, které se skončily velkou lečí policií dvou států, parforsním honem na disidenty a Šabatovou fackou policistovi. Jistého „uznání“ se mi totiž za to již dostalo a nemám z něj radost: Po mém příchodu do Londýna v roce 1981 mne Jan Kavan představil jednomu z mozků tamní polské emigrace, Aleksandru Smolarovi, s podotknutím, že já jsem inspirátorem krkonošských schůzek. Smolar se na mne obořil, co že je to za šílenství, výpravy „s bubnem na zajíce“... „A zaplatíte za to šílenství vy, jako vždy za alianci zaplatí slabší spojenec!“ Nevím, zda se mi podařilo Smolara docela přesvědčit, že moje myšlenka **pracovních a důvěrných** styků a přímé spolupráce byla zcela zkarikována, a že **právě proto a jen proto** jsem se já sám krkonošských happeningů, a tedy ani honů nezúčastnil⁵.

⁵ Možná, že tato otázka, která by rozhodně měla budoucí historiky zaujmout, je nepřímo vysvětlena v interview Jana Rumla v [?] ze dne [?]. Ruml se tam velmi kriticky vyjadřuje o neschopnosti, respektive neochotě, ve špičce Charty, cokoli utajit před policií. Doplnil bych k tomu svůj názor, že nejde ani o vědomou službu státní policii, ani o neschopnost podmíněnou intelektuálně, nýbrž o nepřekonatelnou potřebu předvádět se, tj. jistou psychickou úchytku. Protože však toto

To je ostatně můj problém se všemi mými nápady a iniciativami. Poslány do světa se tyto děti nejenže k svému otci nehlásily (což se také od nich nežádalo, už v zájmu sebezáchovném), ale jaksi se v tom divně hloupém, neracionálním světě českého disentu zkazily a zvrátily, buďto zčásti, nebo i docela. Tak například VONS se měl podle mých představ skládat ze dvou složek: veřejně proklamovaného výboru tvořeného „nezavřitelnými“ osobami (jako paní Slánská, Švermová, v té době už i Kriegel, Sekaninová-Čákrtová atd.), které by vydávaly komuniké a měly při tom právo veta, ale neprováděly by samy žádnou praktickou práci dokumentační, podpůrnou atd. – to mělo zůstat na druhé složce, zcela utajené. Taková struktura by jistě byla ztížila práci Státní bezpečnosti. Ale nikdy se mi nepodařilo toto pojetí prosadit, dokonce ani po prvním velkém zatýkání: v té chvíli se na místa „padlých“ hned přihlásil „mladších bratří voj“... Statečně sice, ale podle mne hloupě. A tak dále. Je to tak nepochopitelné, že za těchto okolností jsem se ke svým „dětem“ nechtěl zrovna moc hlásit (jak správně připomíná Petr Uhl)? Podobný, a bohužel ještě dramatictější zvrat utrpěly i jiné iniciativy, kterých jsem byl původcem nebo účastníkem – to zde raději ponechám stranou, aspoň zatím. (Myslím, že ještě nedozrála doba, abychom se vskutku zásadně a do hloubky zamysleli například nad osudem projektů o nezávislém vzdělávání.)

Otázku takzvaného „mechanického napodobování“ polských vzorů můžeme klidně odložit. Například při porovnání KORu a VONSu vidí každý nezúčastněný pozorovatel na první pohled podstatné odlišnosti, založené na respektování odlišné společenské situace jedné a druhé země, jakož i na vědomí **různých priorit** – natolik, že by ani otázka polské inspirace nevznikla, kdybych ji sám důrazně nepřipomínal. Stejně bych mohl pokračovat o každém dalším projektu. Jde tu o něco jiného:

jednání bylo často typické pro styl práce celého chartovního ghetta (jak mi budoucí kritický historik jistě dá za pravdu), jsme tu mj. také před problémem **sociálně** psychologickým. Doufám, že jednou bude jako takový definován a studován. Osobně nemohu než potvrdit, že kritickými jedinci byl jako takový cítěn již v době samé.

Nezávislé sdružování (ba i shromažďování) bylo skutečně reglementováno restriktivním zákonem i za slavných dob československé demokracie – nehovoře už o časech Franze Josefa, které se bohužel podepsaly na české povaze víc než Republika. Spejblové v Chartě mohli být z tohoto hlediska oprávněně vyděšeni, když je někdo strašil „organizací“, tj. implikováním jejich, nedej Bože, příslušnosti k „organizaci“ nedovolené.

A ještě druhou polehčovací okolnost musíme jim přiznat (při jejich vzdělání!): jaké byly jejich znalosti o „polské cestě“? Řečeno obrazně, omezovaly se na představu Poláka vždy volícího cestu beznadějně vzpoury a násilného odporu ve stylu proslulých kavaleristických útoků proti tankům – což je ostatně představa, jejíž vznik může historik určit zcela přesně, totiž německými filmovými týdeníky promítanými koncem roku 1939 v protektorátních kinech Čechům s ještě čerstvým prožitkem Mnichova. Chtěli bychom příliš, kdybychom od takto zmanipulovaných lidí žádali, aby věděli, co byl například „pozitivismus“ po polsky – že to znamenalo cosi jako součet Kramářovy „drobečkové politiky“ a Masarykovy „drobné práce“ násobený (řekněme) velkými ideály Omladiny. Nedalo se rozumně žádat, aby inspirátoři Charty věděli, že například doba nacistické okupace Polska je vyznačena nejen zásadním odmítnutím politické kolaborace („háchovštiny“), dvěma povstáními ve Varšavě a ozbrojeným bojem na celém území okupované země, ale také, ba **především** například úplně regulérní prací univerzity v podzemí (až po státní zkoušky a vydávání diplomů), zkrátka **celým systémem „podzemního státu“**. Což se všechno opíralo o živou zkušenost polského „pozitivismu“ z přelomu století. Zatímco tolerantní franzosefůvský byrokratismus, v podstatě převzatý spolčovacími a shromažďovacími zákony první ČSR, povoloval mnohé, a právě proto dokázal reglementovat vše, vedl carský absolutismus i pruská nacionální arogance Poláky nejen ke vzpouře, ale především ke spontánní společenské sebeorganizaci na svébytném, vpravdě nezávislém poli, bez jakéhokoli státního dohledu, omezování a usměrňování. V tom vidím nejhlubší příčinu neúspěchu většiny snah o aplikování polských příkladů v husákovském Československu.

Reformní hnutí šedesátých let (je zavádějící označovat je za pouze komunistické anebo rozdělovat je na komunistické a nekomunistické) vytvořilo

ve všech oborech společenských věd ovzduší živých tvůrčích diskusí. Byly založeny na hlubokých znalostech a obnovené generační i ideálové kontinuitě a oduševňovala je aktivní a optimistická snaha o reálnou pozitivní změnu a o povznesení jména Československa v celém světě. Každý, kdo měl potom za normalizačních let „možnost“ putovat jako emigrant světem, mi dá za pravdu, že něco podobného tomu, co jsme v tomto ohledu tehdy měli my, bylo nepředstavitelné v učeneckém světě západních univerzit. My historikové jsme se tak scházeli například na půdě historického semináře KU (z iniciativy zejména prof. Gajana), a našich schůzek a zapálených diskusí se účastnili i kolegové generace Werstadtovy. Na půdě kroužku kolem Národního muzea mi bylo dopřáno slyšet i přednášku Jana Slavíka o tom, co chtěl napsat jako další část svého díla, nové koncepce českých dějin, nežli byl odsouzen na čtvrtstoletí; stačil to ještě přednést, ne však již napsat, dřív než odešel na věčnost. Slovenští kolegové nás ještě daleko předčili: na půdě Ústavu dějin KSS (kterou na to dal k dispozici prof. Graca) se scházeli a diskutovali nejen historici, ale i nejpřednější literární vědci, spisovatelé a novináři (Alexander Matuška, Zora Jesenská), a na své schůzky zvali jednak české kolegy, jednak ještě žijící politiky z předúnorových časů (nikoli jen Husáka). A my, čeští i slovenští historikové druhé světové války jsme měli dokonce zcela jedinečnou vymoženost: na koordinaci své práce a svých již naprosto demokratických diskusí jsme měli oficiálně uznaný a vcelku demokratický Výbor, který stál nad polofeudálními ústavy obvyklými pro reálsocialistický vědecký výzkum. Tento Výbor budovali a potom s vyslovenými antistalinskými ideami řídili nezapomenutelní, dnes již zemřelí kolegové jako Josef Novotný, František Janáček či Jiří Doležal, a také Oldřich Janeček, Jan Křen, Václav Kural... Tento Výbor si navíc dokázal najít partnery v ostatních blokových i některých západních státech, takže potom jsme – opakuji, že takřka už úplně demokraticky a přitom bez omezování bohatými „sponzory“ – dohadovali koordinované protistalinské působení již zcela pravidelně v polsko-jugoslávsko-československé trojce, ba dokonce jsme stejně s rozmyslem a organizovaně podporovali i opozičníky sovětské.

Stopy něčeho podobného snad ještě přetrvávaly v prvním období protikonsolidační opozice (v období, řekněme, Šabatově a Hüblově), v letech

1969–1970 – i když jistě ne v realitě, ale přece aspoň v ideálu. Potom přišla Husákova politická ofenziva doprovázená policejní represí let 1971–1972... – A když se pak od počátku roku 1976 pozvolna obnovovala jakási skrytě-viditelná opozice-neopozice, nedalo se o něčem podobném snad ani snít. Nastalo období zbedněnců – zčásti snad dobře smýšlejících, zčásti jistě placených státní policií.

Nežli ztratíme pár slov o nich, musíme ale podtrhnout okolnost významu zásadnějšího, totiž předpoklad pro nástup omezců: tím bylo naplnění odkazu (jistě složky odkazu) Františka Palackého Dubčkovými dědici. Jak známo, za časů Bachova absolutismu zvolil Otec národa, na rozdíl od „extremistů“, jako byli pastor Bedřich Vilém Košut či lékař Cyril Kampelík, a na rozdíl od kolísavých středňáků jako Havlíček, neúchylný postoj vyznačený potřebou uchovat velké muže pro národ a lepší časy.

Ostatně si myslím, že rozhodnutí skutečných intelektuálních špiček uchovat se národu pro lepší časy mělo, ve srovnání s rozhodnutím buď kolaborovat, anebo zaujmout zásadní opoziční postoj, jednu velikou výhodu: že mohlo být kdykoli a bez katastrofálních následků změněno, a ta změna mohla být dokonce velkou taktickou výhodou. Potenciální československý Sacharov si mohl svobodně volit čas svého vstupu do arény. Jenže Normalizace trvala příliš dlouho, nekonečně dlouho, a s plynoucím časem se ztrácela nejen autorita v národě, ale bohužel také odvaha a sám mravní základ; z taktiky se pomalu, leč jistě stávala demoralizace. V tom vidím ten problém nejzásadnější. Ostatní je jen návazné.

Přenechávám budoucím historikům, aby zjistili a případně se přeli o to, zda na pole uvolněné nejlepšími mozky, které se uchovávaly pro národ a lepší časy, nastoupili hlavně mužové dobře smýšlející, leč pitomí, anebo hlavně agenti StB. S tím jistě souvisí i další otázka, nakolik ten nástup naplánovali ss. Obzina, Piešťák e tutti quanti. K této otázce se nechci vyjadřovat, pouze si neodepřu výraz pohrdání současným historikům, kteří si tuto otázku na dlani jsoucí nepoložili – ať už jim v tom brání služebnost současné moci anebo nedostatek invence.

Sám se jako historik k této otázce vyjádřit nemohu, nevykonával jsem žádný historický výzkum. Jako pamětník mohu konstatovat tři okolnosti:

předně, že mne samého tyto zde výše uvedené otázky, které se samy podávají, bohužel nenapadly již tehdy. (Také já jsem měl své intelektuální meze.) Za druhé, že jsem byl po návratu z vězení a následujícím dlouhém léčení (viz interview pro francouzský tisk, dokument č. 6 tohoto souboru), při prvních praktických kontaktech s kormidelníky Charty v prvních měsících roku 1977, naprosto konsternován poznáním, do jakého mužstva jsem se to dostal. Za vše jiné jeden příklad: moje vůbec první iniciativa pro Chartu upozorňovala na význam sociální otázky. Samozřejmě, že tu jde nejen obecně o mé vědecké přesvědčení i věc mého srdce, ale také znovu konkrétně o příklad polského KORu! V odpověď jsem byl vyzván připravit (spolu s dalšími) návrh prohlášení a na pomoc jsem od chartovního grémia dostal výsledky jakési ankety o sociální otázce zorganizované mezi signatáři. Zosobněné samozvané „svědomí národa“ odpovídalo, o kolik méně měsíčně mu to nese, v porovnání s idyloou roku 1968. (Jaká škoda, že se ten materiál nedostal Rudému právu – volám dnes.) Za třetí, zdálo se mi naprosto nereálné začít (sám a sám) cosi mimo Chartu – a tedy, v totalitním prostředí i myšlení, proti ní. Ostatně, v tomto třetím punktu se nebráním kritice ani vlastní pochybnosti o sobě. Již z několika stran jsem slyšel kritiku, proč jsem to neudělal – občas je vyslovována mezi řádky a někdy i docela otevřeně. První taková kritika byla vyslovena již v době samé, ba nebyla to kritika, ale vybídnutí. Jejím autorem byl technik z mosteckých dolů. Bohužel mne zastihla, když už jsem byl ve Francii...

Počítá se ne to, co snad mohlo být, ale to, co bylo: Namísto demokratického ovzduší diskusí z šedesátých let mne v opozici chartovních let čekalo autoritářství; namísto tvůrčí atmosféry, invence a ohňostroje nápadů v intelektuálním prostředí téměř každé redakce šedesátých let se člověk v chartovním ghettu měl přizpůsobit omezenosti, dogmatismu a doktrinářství; namísto étosu posloužit svému národu a československému státu samozvané rádoby elitářství; namísto dělnosti, kvalifikovanosti a profesionalismu zarážející nevzdělanost (zesílená ještě tím, že tehdy nepřipadalo v úvahu studentstvo). Namísto například diskuse s Tomanem Brodem v Bratislavě o shodných rysech nacismu a komunismu, která tak velice provokovala soudruha Husáka, ale přece přesto pokračovala, jsem o dvanáct

či třináct roků později měl čítat, ba dokonce snad sám kolportovat spisy o tom, jak Kohoutová Jelena pokousala orgána, atd. atp. Navrch na to vše ten slavný filosofický základ chartismu, objev člověka po celý život notoricky konformního k moci i vkusu, že existují hodnoty hodné oběti: Jak se na to mohl dívat člověk, jemuž to matka vštěpovala jako samozřejmost, jako předpoklad pro normální existenci ve světě a soužití s lidmi od chvíle, kdy bral rozum? Jsem ostatně hluboce přesvědčen, že tentýž pocit, třebaže není nikde expressis verbis doložen, měly i tisíce lidí, kteří se doopravdy obětovali v předchozích letech a nemohli potom bez ironie, odstupu a případně pohrdání poslouchat ze západních rozhlasů, jak chartisté kvičí jak podřezávaná podsvinčata, majíce obětovat své telefony, řidičské průkazy, ba někdy dokonce pohodlná zaměstnání.

Věci zkrátka skončily tak, jak ze své povahy skončit musely: závěrečný dokument (č. 23) není pro mne závěrečnou ironickou pointou diktovanou potřebami literární formy, nýbrž podstatným prvkem mého sebevyjádření. Možná, že jednou bude mít i obecnější hodnotu – jako důkaz, že „absurdní reakce na absurdní poměry“ (cituji Miroslava Kusého, který takto charakterizoval Chartu) byla přece jen aspoň občas cítěna jako nenáležitá, nepostačující. Případné úvahy na toto téma přenechávám budoucím historikům bez jakéhokoli plaidoyer na svou obranu. Bylo by v zájmu věci, aby se vyjadřovali (nejen o mně) kvalifikovaněji než například p. Josef Hanzal⁶.

Nejsa si jist kompetencí současných čtenářů nakonec přece jen poznamenávám, co by mělo být samozřejmé při vydávání dvacet let starých textů: dnes ne vždy sdílím do detailu a beze zbytku všechny své tehdejší názory. To se týká zejména soudů o konkrétních osobách – jak také jinak. Myslím, že nemá smysl vždy na to upozorňovat. Moje současné názory konec konců nejsou předmětem edice, kromě toho nikoho nezajímají. Zmiňuji se o tom tudíž jen tam, kde to z nějakých důvodů považuji za potřebné.

Zbývá jen definovat několik obecných edičních zásad. Texty jsou tu vydávány jako historické texty, tj. bez jakýchkoli úprav. Opraví-li snad někdy redakce nakladatelství původní pravopis, doufám, že to vyznačí ve speciální

⁶ Viz dále poznámky v dokumentu 1.

vydavatelské poznámce. Jako vždy při edici samizdatu je tu problém, co bereme za základ pro edici. Moje texty rozhodně nebyly mnohokrát opisovány. (Například ústrky způsobené Pavlu Kohoutovi vystěhováním z bytu na Hradě byly mezi chartovním lidem i v samizdatových pisárnách nesrovnatelně populárnější než mé úvahy.) Nicméně je možné, že někdy někdo opsal můj text bez mého vědomí a ten text že se pak dostal do kteréhosi archivu. Chyby při samizdatovém opisování byly běžné. Konstatujme tedy, že zde jsou zveřejňovány autentické autorské texty **bez jakýchkoli pozdějších úprav** [s výjimkou napravení několika málo zjevných stylistických neobratností, které jsou zaznamenány v komentářích,] podle originálů ze sbírky zvané Collection Tesar v Bibliothèque de documentation et d'information contemporaine University Paris X – Nanterre (v dalším jen NANTERRE). V některých případech tu jsou zřetelné písarské chyby. V takovém případě vyznačujeme na příslušném místě poznámku a v ní doplňujeme správné znění podle jiného exempláře, je-li k dispozici. Pokud ne, ponechávám na čtenáři, aby si domyslí sám, co jsem chtěl tehdy říci.

J. T. [asi 2001]

Projev na shromáždění pražských historiků
dne 26. června 1968
(stenografický záznam autorizovaný v červnu 1968)
a usnesení tohoto shromáždění

Jde o stenografický záznam improvizovaného projevu, zaznamenaný pracovníci tehdejšího Ústavu dějin socialismu a autorizovaný ještě v posledních dnech června 1968. Zde otištěno dle autorské kopie, založené v NANTERRE, dossier Tesař 1968–69, sloha Texty int., s. 69–72, 74–76.

Tento projev nebyl připravován, je bezprostřední reakcí na ovzduší a předtím přednesená vystoupení. Podle dohody s organizátory jsem však napřed připravil podněty pro rezoluci a po zahájení shromáždění jsem byl zvolen členem příslušné komise. Zformuloval jsem první část odstavce III (zde vytištěno tučně). Kromě toho jsem spolu s Karlem Pichlíkem (a snad i za spoluúčasti dalších) zpracoval odstavec II. Kdo je autorem odstavce I, si již nepamatuji. Zbytek odstavce III navrhl Robert Kvaček.

Tento projev vzbudil značnou pozornost hned po přednesení a zejména byl pak několikrát i v zahraničí zmíněn v čase husákovské „normalizace“. Nejnověji o něm píše Josef Hanzal v práci [*Cesty české historiografie 1945–1989*], kterou vydalo [Karolinum 1999]. V této práci je zfalšován dokonce i rejstřík. Zfalšovány jsou snad všechny údaje o mně (například se mi připisuje členství ve skupině disentních historiků, s níž nemám vůbec nic společného a v níž jsem pracovat nemohl, protože jsem již dávno byl v emigraci). V každém případě je zfalšován údaj o mém vystoupení na shromáždění 26. 6. 1968 (připisuje se mi, o čem jsem se vůbec nezmínil), přičemž je připojena archivní citace! Pozoruhodné je, že jako patron této podvodné práci vystupuje nikdo menší než Robert Kvaček, který přece dobře ví, že Hanzal si v tomto konkrétním případě, jakož i v některých jiných jednoduše vymýšlí. Nechci proto měnit své vysoké mínění o Kvačkovi jako historiku, ale musím bohužel konstatovat, že podlehl obecné neúctě k práci jako recenzent, respektive pedagog.

Bez ohledu na podvod Hanzalův i někdejší jednostranně politizující explikace z let „normalizace“ (a také bez ohledu na zjevně nevelkou mou zběhlost jako rétora, kterou ponecháváme ve vsí autenticitě) je myšlenka „demokratické organizace historiků“ vyslovena naprosto zřetelně jako doporučovaná protiváha a překážka budoucí očekávané totalitní manipulace a kolaborace, což je navíc zdůrazněno tím, že shromáždění tuto myšlenku přijalo a zahrnulo do své rezoluce.¹

¹ [Poznámky Jana Tesaře z roku zhruba 2001; autor je připsal na závěr každého ze třiatvace-ti dokumentů zařazených do tehdy připravené edice; v nynějším vydání je řadíme za titul každé části, před dokument, k němuž se vztahují.]

SKUPINA PRO NOVEJŠÍ DĚJINY ČESKOSLOVENSKÉ HISTORICKE SPOLEČNOSTI
HISTORICKÝ KLUB
ČESKOSLOVENSKÝ VÝBOR PRO DĚJINY PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJE
KOMISE PRO NEJNOVEJŠÍ DĚJINY ČESKOSLOVENSKA PO ROCE 1945
REDAKCE DĚJINY A SOUČASNOST

dovolují si Vás pozvat na

shromáždění pražských historiků novodobých dějin

které se bude konat

ve středu dne 26. června 1968 v 15 hodin na filosofické fakultě
University Karlovy v Praze 1, náměstí Krasnoarmějců 2
v zasedací síni č. 162, II. poschodí

Diskuse o stavu a výhledech historické vědy a historické obce

Pozvánka na diskusní shromáždění.

Přátelé, já se omlouvám, já nemám připraven diskusní příspěvek v tom smyslu, jak zde byly předneseny. Jenom mně při poslechu toho, co zde bylo řečeno, napadaly některé myšlenky – a zdá se mně, že nebude ztrátou vašeho času svěčit se vám s nimi. Já tady mám několikrát špatný dojem z poslechu dosavadní diskuse. Za prvé si tady připadám jako na nějakém shromáždění bohatýrů, kteří hodnotí své hrdinné činy a v jejichž vyprávění se v podstatě ozývá komplex přehlušovaného svědomí. Já jsem chodil do téhle té posluchárny v letech 1951–1956. Osobně jsem se žádného vyakčňování nezúčastňoval, ale zůstane pro mne snad největším problémem na celý život, že jsem mu prakticky pomáhal, protože jsem souhlasil s tehdejšími revolučním terorismem, který se uplatňoval vůči některým našim kolegům, kteří tady dneska sedí. A sedí tady také moji přátelé, kteří se zúčastňovali přímo toho vyakčňování. Považuji jednak za společenský netakt, že se tady o tomto faktu, že my, kteří dnes se tady snažíme prosazovat demokratická hlediska, jsme se dříve zúčastnili těchto akcí, že se tady o tom dostatečně nehovořilo. (Snad je možné, že o tom tady hovořil podrobněji doc. Havránek. Protože jste mi svěřili tady ten úkol pracovat na té rezoluci, tak já jsem se nezúčastnil celého jednání.) Ale tento základní a špatný dojem zde mám. V každém případě ho mám z toho, že se zde příliš zdůrazňoval ten fakt, že historikové-komunisté, v podstatě ty mladé generace byly tímto režimem potlačovány. Byly s ním v konfliktu zhruba po roce 1956, ale zde se vůbec nehovořilo o tom, co těmto konfliktům předcházelo. Já to považuji, tento fakt, za vysvědčení o ne zrovna přílišné síle naší historiografie, jak tedy morální, tak i poznávací. A teď přecházím k tomu, proč to má význam i jiný než historický. Historicky to totiž nebylo tak, že hlavní konflikt se odehrával mezi marxistickou historiografií a stalinistickým režimem. Historicky to bylo tak, že prvním nástrojem, který zajišťoval služebnost marxistické historiografie tomuto režimu, byla vlastní ideologie, kterou my jsme *dobrovolně* přijímali. Tohle je úžasný problém, který tedy trvá. A dokud my se s ním nevyrovnáme,

tak budeme mít tento komplex přehlušovaného svědomí a vše, co s tím souvisí. A nedokážeme se také odpovědně postavit případné moci v budoucnu, která po nás bude vyžadovat novou kolaboraci. To je jedna věc. Za druhé přecházíme tu skutečnost, že po tomto motivu, řekl bych, po tomto činiteli vnitřním tady existovala ještě další záruka hladké naší kolaborace k existujícímu státnímu režimu ve vytvořených institucích vědeckého výzkumu a v celém systému řízení historické práce u nás. Já tvrdím, že celý tento systém byl vědomě vytvářen za tím účelem, aby hladkou kolaboraci zajišťoval. Já na tom trvám, že tenhle ten systém tady trvá dál, a pokud my do něj demokratickou cestou nevneseme podstatné korektury, že bude dále působit. Historicky to totiž bylo tak, že teprve když krize režimu se natolik projevila, že zasáhla i špičky celého tohoto systému, tak teprve potom nastaly vážnější konflikty mezi historiky a státem. Nezapomeňte, že teprve potom byla ta cenzura, předtím jí totiž nebylo třeba. Předtím tady byl jednak vlastní systém řízení historiografie a jednak autocenzura. Tohle já považuji za nesmírně závažné věci a měli bychom jim věnovat prvořadou pozornost. Proto také já nemíním to, o čem říkám, že je to morální problém každého z nás, tedy začátek těch padesátých let, já to nemíním jako nějaké flagelantství. To je nesmírně závažný problém, *co budeme dělat, až se zde bude etablovat tento nový režim a až po nás bude novou kolaboraci žádat*. To, co zde bylo řečeno v některých příspěvcích, to mně připadá, že schází tomu ještě jaksi manifestace našeho nadšení pro obrodný proces ve straně a uvedení jmen soudruhů, s kterými souhlasíme, jimiž jsme nadšeni a jimž jsme vděční. A já tedy tvrdím, že i když tohle tady nebylo řečeno přímo, že to zde existuje a že to je zárodek našeho nového selhání. Já se domnívám, že jestliže chceme skutečně zodpovědně zhodnotit tuhle svoji minulost, že musíme dojít k závěru, že musíme napříště vyloučit, abychom ať jako jednotlivci, ať jako historická obec vcelku byli ztotožnění s novým režimem. Abychom byli donuceni nebo suchou cestou přivedeni ke kolaboraci, jestliže k ní nebudeme sami ochotni. Domnívám se,

že tohle je náš prvořadý úkol. Po mém soudu není tak docela reálné myslet si, že dosáhneme zrovna příliš mnoho at jakoukoli svou rezolucí, at jakkoli statečným svým občanským postojem. Samozřejmě to pro mne není argument pro to, abychom z něho couvali. Doporučoval bych, abychom byli skeptiky. *Nezdá se mi, že by naše perspektivy byly skvělé a že to, co nás očekává, byla ona nevídaná, dosud nová socialistická společnost atd. Ždá se mně tohle všechno utopie. A zdá se mně, že my za stínem této utopie ztrácíme to, oč bychom se zajímat měli a co bychom dělat měli, a to je v první řadě po mém soudu vytvoření takového systému našich demokratických institucí, který by zabránil tomu, abychom suchou cestou byli přivedeni ke kolaboraci, a který by nám v této době, kdy je to možné, kdy k tomu ještě máme čas, abychom si vytvořili co nejvíce těch obranných pásem, která bude nový režim muset likvidovat dříve, než tedy dosáhne všeho, čeho chtěl, tj. že ti, kteří mu budou chtít sloužit, mu budou dále sloužit.*

(Usnesení)

Pražští historikové moderních dějin se na svém shromáždění dne 26. června 1968 na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy zabývali současným stavem naší společnosti, vztahem historické vědy a politiky a situací v československé historické obci. K těmto problémům zaujali toto stanovisko:

I.

Revoluce v Československu, zahájená v letech 1944–1945 a ovlivněná jak osvobozením Československa Sovětskou armádou, tak i převážně vlastními historickými podmínkami a zdroji, se po roce 1948 vyvinula v pokus zavést v této zemi stalinský model společenského uspořádání. Tento pokus, jehož výslednicí bylo ustavení centralistického policejně-byrokratického režimu, jehož hlavním společným znakem s režimem socialistickým bylo pouze společenské vlastnictví výrobních prostředků, uvrhl tuto zemi do hluboké celospolečenské krize, která není ještě překonána. Proto též není vyloučeno ani nebezpečí návratu k předlednovým poměrům, a to tím spíše, že jejich institucionální i personální základna a opora ve značné míře přežívá a adaptuje se souhlasně s podmínkami demokratizačního procesu. Do popředí vystupuje dnes především problém svrchovanosti a nezávislosti československého státu, které jsou základními podmínkami pro řešení a překonání krizové situace v souladu s potřebami československé společnosti.

Před úkol bránit a upevňovat státní svrchovanost a překonat i národnostní rozpory, ohrožující stabilitu a tím i nezávislost státu zevnitř, je objektivně postavena vedoucí mocenskopolitická síla československé společnosti – komunistická strana. Tato strana, která vzhledem k svému výlučnému mocenskému postavení v uplynulém dvacetiletí nese výhradní zodpovědnost za celý předcházející vývoj, se ovšem rovněž nachází v hluboké krizi.

Východiskem z této krize může být – podle našeho názoru – pouze popření komunistické strany v její dřívější podobě monopolní nositelky moci, jakož i demokratická obroda i přeměna této strany v politickou organizaci, která se tohoto monopolu zřekne a na zásadách demokratického partnerství upraví svůj vztah k ostatním politickým a společenským organizacím, které již vznikly či ještě vzniknou. V tom spatřujeme důležitou záruku demokratického rozvoje společnosti a vyloučení recidiv staré politiky, v tom je i předpoklad demokratického modelu socialismu.

II.

Politická moc jeví vždy tendenci k monopolizaci. Kultura a věda proto musí vůči každé politice zachovat kritický vztah. Jinak se vydávají v nebezpečí, že se jako nástroj politické moci stanou její obětí. Osudy československé historiografie v posledních dvaceti letech o tom svědčí výmluvně. Její část hlásící se k marxismu se na přelomu čtyřicátých a padesátých let propůjčila k nízké služebnosti nízké politice, zatímco její nemarxistická část byla z drtivé většiny diskriminována; někteří její představitelé dokonce byli zbaveni možností vědecké a pedagogické práce. Dobrovolný souhlas marxistických historiků s mocenskými zásahy proti jejich kolegům pak brzy vyústil v nesvobodu všeho historického bádání a v obludnou praxi reglementací a cenzury. Od okamžiku, kdy i v řadách nadšených propagandistů politických dogmat vznikla snaha po seriózní vědecké práci, museli se i oni bránit – mnohdy marně – vůči politickým a ideologickým zásahům nositelů moci.

V zájmu zdravého rozvoje historické vědy je nutné vyvarovat se jakéhokoliv ztotožnění historiografie s politikou a ideologií, učinit kritický rozum principiálním východiskem vědeckého bádání a tvorby a za základ společenské angažovanosti historiků považovat odpovědné plnění gnoseologického poslání historiografie. Je třeba vytvořit podmínky pro svobodnou a přirozenou soutěž

všech marxistických i nemarxistických škol, která zbavuje především marxistické historiky hrozby, že označení jejich díla za „nemarxistické“ bude důvodem k jeho potlačení. Rovné právo a stejné možnosti všech historiků k vědecké práci i k publikování jejich výsledků musí být samozřejmostí. Svoboda vědy a svoboda rozšiřování vědeckých poznatků se musí stát nedílnou součástí občanských svobod.

III.

Úsilí o restituci demokratických principů se nesmí zastavit před poměry v historické obci samé. Při budování systému organizace historické vědy v posledních dvaceti letech, které samo o sobě bylo významným kulturním činem, byla uplatňována v nemalé míře mimovědecká hlediska. Systém řízení vědecké práce, který se tak vytvořil, měl zajišťovat ideologické usměrňování historiografie v zájmu monopolní politické moci a potlačovat nekonformní myšlenky. Tento systém se opíral o osobnosti, jejichž autorita byla odvozena od politické moci, sám je vychovával a vytvářel z nich oficiální reprezentaci československé historiografie.

Považujeme proto za prvořadý úkol českých historiků hledat nové formy řízení a organizace historické vědecké práce. Vyzýváme ty historiky, kteří se zkompromitovali jako opory byrokratického systému a kteří aktivně pomáhali prosazovat služebnost historické vědy politice, aby sami odešli z vedoucích organizátorských pozic v historické vědě. Současně s tím je třeba přebudovat celý řídicí systém tak, aby byl důsledně založen na demokratických zásadách důstojných vědy a vědeckých pracovníků.

Vedle zásadní změny v systému řízení vědy považujeme za nezbytné vytvořit jeho účinnou protiváhu, a to v demokratické organizaci historiků. Tuto úlohu by měla plnit Česká historická společnost. Klíč k jejímu oživení vidíme právě v novém pojetí její činnosti jako zájmové demokratické organizace, která

by zajišťovala účinnou oponenturu proti vlivu a zásahům státní moci v historiografii. V takto pojaté demokratické organizaci historiků vidíme onu část záruk svobodného vědeckého bádání, jejíž vytvoření je v našich silách. V zájmu plnění této své budoucí základní funkce měla by Česká historická společnost vyvinout iniciativu k vytvoření širší federované organizace vědců. Je též v silách České historické společnosti, aby podporovala rozbíjení dosavadních monopolů, zejména v publikačních možnostech, a aby napomáhala k větší názorové i generační diferenciaci v historické obci.

Česká historická společnost by se měla zasadit i o to, aby obsah dějepisné výuky a učebnic na našich školách byl určován odbornými odborníky podle vědeckých a pedagogických zásad, aby nebyla závazná jediná učebnice, nýbrž aby si naopak učitelé mohli vybrat jim nejlépe konvenující dílo.

Česká historická společnost by měla přísně dohlížet na reorganizaci a uspořádání archivů podle odborného hlediska, vyhovujícího potřebám a zájmům svobodného vědeckého bádání.

Vycházejíce z mnohaleté aktivní a vzájemným porozuměním naplněné spolupráce českých a slovenských historiků, vítáme ustavení Slovenské historické společnosti jako oprávněný emancipační krok slovenské historické obce. Ustavení České historické společnosti musí vytvořit podmínky k vybudování celostátní federované organizace, v níž by čeští i slovenští historikové našli základnu pro další společný boj na obranu svobody vědeckého bádání i společných zájmů.

Součástí restituace demokratických principů v organizaci historické vědy musí být i oživení zejména tradičních center vědecké práce mimo Prahu. Vyzýváme proto své kolegy z mimopražských pracovišť, aby zaujali vlastní stanoviska k problémům, kterými se zabývalo naše shromáždění, i k dalším otázkám, podle jejich zkušeností a názorů aktuálním.

2

Reportáž z procesu se sedmi příslušníky
Státní bezpečnosti
(1969)

Uveřejněno v Listech č. 4/1969 ze dne 30. ledna 1969 [s. 6–7]. „Panem redaktorem“ spolupracujícím na edici byl Zdeněk Pochop.

Tento dokument sám o sobě o budování občanské společnosti nepojednává. Vysvětluje však okolnosti procesu, k němuž jsem potom vypracoval znalecký posudek, v němž je poprvé konstatována souvislost mezi stavem občanské společnosti u nás a instalováním naší domácí podoby totalitarismu.

Podrobné vysvětlení čtenář najde dále v úvodu k posudku, který je v tomto souboru zařazen jako dokument číslo 3 (Idea samospráv a revoluce – jak nastolit totalitní systém).

Tempora et mores

Hlavní líčení se sedmi bývalými příslušníky Státní bezpečnosti začalo včera u Vyššího vojenského soudu v Příbrami. Na lavici obžalovaných zasedli někdejší důstojníci ministerstva vnitra plukovník J. Čech, major L. Zelenka, kapitán M. Pich-Tůma, major dr. B. Šedivý, major A. Liška, nadporučík J. Volf a strážmistr B. Vávra. Obžaloba je viní z vraždy dvou čs. občanů – inž. P. Konečného a Fr. Novotného.

Práce, 13. prosince 1968

SPRAVEDLNOST PO DVACETI LETECH

Rudé právo (titulek článku), 13. prosince 1968

Závažnost trestného činu v mém případě vidí VVP v tom, že „jako orgán bezpečnosti jsem měl socialistickou zákonnost utužovat a dodržovat, a místo toho jsem svého postavení zneužil k přípravě a organizování zákeřných vražd, čímž jsem prý mimořádně těžce podlomil socialistické právní vědomí u občanů tohoto státu a hrubě narušil jejich přesvědčení o základních zárukách zákonnosti a humanity československého socialistického právního řádu, který jsem prý svými činy zcela negoval...“

Nikdy jsem se necítil úředníkem ministerstva vnitra. Svěřenou práci jsem konal jako voják komunismu tak, jak jsem tomu byl naučen v minulosti... Jediným zákonem, který jsem uznával, byl pokyn nebo rozkaz strany. Tak mne to strana naučila a tak to také vyžadovala...

Miroslav Pich-Tůma, 14. listopadu 1968

Člověku se přičí věřit tomu, co slyší. Na jedné straně přiznání – ano, střelil jsem ho ranou do týla, pomáhal jsem při fyzické likvidaci, věděl jsem o případu. A pak cynická prohlášení: necítím se vinen, domnívám se, že jsem sloužil správné věci, celá záležitost se mi jeví jako beztrestná.

Rudé právo, 18. prosince 1968

Když jsem byl stranou v roce 1947 poslán do zpravodajské služby, bylo mi vedoucími soudruhy ve straně řečeno, že mne budou řídit (to byla odpověď na moje námitky, že nemám pro tuto práci znalosti). A bylo tomu skutečně tak. Nic jsem nikdy nepodnikl bez vědomí představitelů strany. Zdůrazňuji, že ani ty nejtajnější věci se neděly bez rozkazu nebo pokynů právoplatně volených představitelů strany v Bezpečnosti nebo pro Bezpečnost jako politický dozor určených. Jedná se zejména o tyto soudruhy: J. Veselý, K. Šváb, V. Nosek. A jiné akce se děly na osobní pokyn ss. Gottwalda nebo R. Slánského...

Musím zdůraznit, že o používání fyzického násilí v letech po únoru 1948 věděli a schvalovali je všichni k tomu kompetentní činitelé ve straně a Bezpečnosti... Že jsem nikdy nedal souhlas k použití násilí, když jsem se o tom neporadil ve vedení našich složek nebo u tajemníka ÚV KSČ, a že ve všech případech to bylo jen tehdy, když hrozilo nebezpečí z prodlení... V krutém boji s nepřítelem padla řada mých nejbližších spolubojovníků a tento krvavý boj pro mne trval od roku 1938, do roku 1949. Stále jsem byl jeho aktivním účastníkem...

Miroslav Pich-Tůma, 14. listopadu 1968

Je hrozné, může-li někdo o své vlastní újmě někoho zatknout a věznit, a ještě hroznější je, pošle-li takového člověka bez prokázané viny nikoliv k soudu, ale přímo na smrt...

Obžalovaní se několikrát odvolávali také na stranu. Je snad možné hovořit o konkrétních jednotlivcích, nikoli však o straně jako celku.

Obrana lidu, 4. ledna 1969

Zemi vládla strana, a to přes vedení Gottwalda, Slánského, Zápotockého atd. (a v Bezpečnosti přes Noska, J. Veselého a Švába). Nedodržovala a neřídila se buržoazními nebo dokonce ještě feudálními zákony. Toto vedení strany určovalo, co je a není správné, a ne zákon z roku 1753–1755. Toto vše jednou i historikové prokáží, tak jako spisovatel Řezáč v knize „Bitva“ vkládá do úst předsedy ONV „...tereziánskými patenty se řídit nebudem...“

Miroslav Pich-Tůma, 18. července 1968

NEZNALI SOCIALISTICKOU ZÁKONNOST

(sic! – podmět ve větě chybí – pozn. editora)

Práce, 14. prosince 1968

Vše se ve mně vzpírá, když jsem poháněn k zodpovědnosti za činy, které tehdy nařídili nejvyšší představitelé strany v Bezpečnosti. Ne proto, že bych nechtěl za své činy nésti zodpovědnost, ale proto, že jsem posuzován s krajní neznalostí věci... Kdybych býval jen tušil, že se dopouštím něčeho, co není v zájmu strany, nikdy bych to neučinil. Jenže jak mám být přesvědčen, že jsem se skutečně dopustil trestných činů jen proto, že byl porušen tereziánský zákon, a když vedení strany na tom trestnost neshledalo? Musím tedy klást otázku – je tato akce vedená proti mně Bezpečností s prokuraturou správná a je v zájmu spravedlnosti? Znovu zdůrazňuji, že tehdy platil zákon třídního boje, což konečně dokazuje i řada opatření – zrod LM, zákon o TNP, 231 a hlavně jednání akčních výborů NF.

Miroslav Pich-Tůma, 18. července 1968

O b ž a l o v a n ý P i c h : Byl jsem placen z tajných fondů, nebyl jsem úředníkem ministerstva vnitra. Brali jsme to jako funkci, jako stranickou povinnost. Dělali jsme to, jak jsme uměli...

P r o k u r á t o r : Vy jste byl v té době poslancem Ústavodárného shromáždění; jistě znáte dekrety prezidenta republiky o tom, že dosavadní trestní řád – mimo předpisy nacistické – zůstává v platnosti? Váš tehdejší představený, Jindřich Veselý, napsal později ve své knize, že za Února byl dodržen přísně legální postup, že se politický boj udržel v mezích zákonů.

O b ž a l o v a n ý : Toto nebyl politický boj, ale zpravodajský.

Parafráze dialogu před soudem dne 12. prosince 1968

Vážený pane doktore,

dovolte mi, abych Vás (jako historik) upozornil na některé skutečnosti, které jsou po mém soudu na pováženou:

1. Vyšší vojenský prokurátor podává žalobu pro „porušování socialistické zákonnosti“. Tento přístup je však zcela ahistorický a podle mého soudu i právně závadný. Mnoha důkazy lze doložit, že tento pojem před dvaceti lety vůbec neexistoval ani v československé právní teorii, natož v praxi. Zato existovala teorie o „revolučním právu“.

2. Mám dojem, že se opomíjí tehdejší forma vládnutí a tehdejší pojetí tzv. vedoucí úlohy strany. Pod tím se tehdy rozuměla přímá intervence, ba dokonce i častá substituce státních orgánů stranickými. Když tu jeden ze svědků na otázku po funkci Veselého spontánně odpověděl, že Veselý byl „člen ÚV“, byl podezírán z politických narážek. Správně však odpověděl, že v tom je podstata věci. Právě zde je klíč k celému problému, jehož výrazem je i tento proces.

3. Soud zjišťuje, odkdy byly obviněným vydány dekrety o přijetí do služeb ministerstva vnitra a kam až sahala jejich zpětná platnost. Avšak zdá se, že se nezaměřuje pozornost na základní skutečnost **f a k t i c k o u**: že totiž **s a m a e x i s t e n c e** služebny,

jejíž zločiny se tu projednávají, byla v rozporu s existujícím právním řádem; nešlo o služebnu k o n s p i r a t i v n í , nýbrž o služebnu i l e g á l n í . Toto postavení se logicky muselo odrazit i ve stylu práce. Ostatně byla služebna v prvotním stadiu v rozporu s platným právem nejen faktem své existence, nýbrž i cílem své činnosti. Šlo o vědomé narušování platných zákonů a mezistranických dohod, které byly základem předúnorového politického systému. Nevím přesně, kdy byla služebně zjednána formální legalita. (Zdá se mi, že tomu tak bylo v době mezi oběma projednávanými vraždami.) Nicméně je pochopitelné, že původně zavedená praxe musela zejména v revoluční době nutně dlouho přežívat.

Ne náhodou před soudem padly zmínky o „zkušenostech“ z jiných východních zemí. Jenže tam byly věci řešeny důsledněji. V Polsku například navázali na svou historickou tradici a zřídili si tzv. sądy kapturowe. My můžeme jen ustrnout nad cyničností jednoho ze svědků, který prohlásil, že kdyby byly takové tajné bezpečnostní soudy u nás, nebylo by s těmito vraždami z „vyššího zájmu“ takových problémů.

4. Zmínky o napodobování nacistického bezpečnostního systému, jak zde padají, nejsou náhodné. Tento historický vzor se na služebně dr. Plačka objevuje zcela evidentně. Vidím jej zejména v tom, že strana

- ještě před uchopením moci zřizuje svoje vlastní stranické (tedy s existující legalitou neslučitelné) bezpečnostní služebny,
- jako takové je udržuje ještě jistý čas po převratu, poněvadž nedůvěřuje regulérním orgánům policejním,
- postupem času slučuje původní stranickou bezpečnost s regulérními policejními orgány a své bezprostřední řízení realizuje na základě principu p e r s o n á l n í u n i e mezi vedoucími bezpečnostními funkcemi stranickými a státními.

V našich poměrech bylo ovšem i nemálo rysů specifických. Vyplývaly zejména z pozic KSČ ve státních orgánech, jak to bylo dáno charakterem předúnorového politického systému. Jak ukázal

proces, KSČ svých legálních pozic v ministerstvu vnitra využívala k legálnímu krytí zpravodajské ústředny, kterou sama řídila. Proto její vedoucí byl zaměstnancem MV a proto ústředna nesla firmu Zemského národního výboru. To ovšem nic nemění na podstatě věci. Obžalovaní mluví pravdu, když uvádějí, že se necítili úředníky MV či ZNV a že je platila strana ze svých tajných fondů. Doboový termín, jak tu padl – „černoši“ –, je zcela výstižný.

Zdá se mi to, pane doktore, poněkud absurdní, mají-li být pracovníci ilegální „policejní“ složky hodnoceni podle toho, zda se řídili platným služebním řádem legální státní bezpečnosti.

5. Před soudem se vyjevilo, že KSČ sice oficiálně dodržovala platné normy a mezistranické dohody, že však své členy zavazovala k jejich konspirativnímu, tj. i l e g á l n í m u narušování. Tím více byli na stranických pokynech závislí příslušníci služebny ilegální, jako byla tato. Z toho plyne jejich p s y c h o l o g i c k á v á z a n o s t nikoli na „státní“ právní normy, nýbrž výhradně na pokyny strany. Jakož i jejich naprostá z á v i s l o s t na stranických vyšších místech a jejich pokynech – nejen hmotná, ale i přímo životní.

z dopisu historika Jana Tesaře obhájčům obviněných, 19. prosince 1968

Tragédie mého života je v tom, že tzv. trestné činy jsem spáchal v době, ve které jsem poslouchal jen pokyny od funkcionářů strany. Podléhal jsem přísahou jen straně. Měl jsem právo dodržovat jen směrnice a pokyny strany. A její rozkazy. Toto jsem věrně plnil. Z ničeho jsem se nevymkl, nic neporušil. Právo trestat mne měla jen strana. A v tomto případě bych se mohl hájit, a to na stranické půdě. Nemohu proto nikdy souhlasit s tím, že rozbor a hodnocení provádějí teď orgánové úřadu podle zákonů, které mne tehdy nikdo znát neučil a k jejich dodržování nevedl. Ba naopak, vedli mne k prosazování moci strany, proti všem, kdo použijí k tomu politického nebo násilného činu...

...Pokládám za špatné to, že mne lidé ze strany dali na pospas lidem věcí neznalých a nechtějí nést odpovědnost za nedostatky a případně i chyby tehdejších činitelů z vedení strany a zbavit se následků tím, že mne dají na pospas proudu vášní... Takovéto jednání pokládám za nespravedlivé a v podstatě za nehumánní, protože v žádné armádě není dovoleno, aby se ranění mohli kopat anebo dávat na pospas nepříteli. Nebo dokonce se jich zříkat a zapírat dřívější spoluúčast a bojové přátelství...

Osobně pociťuji krutost deformace v tom, že tehdy (1948–1949) dával rozkazy jiný a dnes je dán rozkaz k soudu také jinými. Tehdy to byli nejvyšší funkcionáři strany a odmítnutí nebo nesplnění rozkazů bylo politicky hodnoceno jako akt nespolehlivosti a nepřátelství proti straně. Dnes s tím nejvyšší funkcionáři nechtějí nic mít. Dávají to do rukou orgánů Bezpečnosti a prokuratury. Ty se na to dívají především z hlediska své odbornosti a z podmínek dneška.

Miroslav Pich-Tůma, 15. listopadu 1968

Celkově myslím, že jde o tragédii z obou stran, která je poznamenána dobou před dvaceti lety.

Úřadující hlavní vojenský prokurátor v interview pro Obranu lidu, 13. července 1968

Domníval jsem se, že můj čin je beztrestný, protože jsem jej vykonal na rozkaz.

Obžalovaný B. Vávra před soudem dne 16. prosince 1968

„Plnil jsem vždy jen rozkazy nejvyšších míst, kterým jsem bezmezně důvěřoval“... Lidé v soudní síni si vzpomínají, kde taková slova už slyšeli...

Na otázku, zda vědí něco o norimberských procesech, které zdůraznily, že splnění zločinného rozkazu je zločinem, se obžalovaní tváří, jako by něco podobného slyšeli v životě poprvé.

Obrana lidu, 4. ledna 1969

Necítil jsem povinnost vážit, zda příkazy vedoucích funkcionářů porušují zákon. V tom je moje vina. Dnes vím, že v řadě případů jsem se měl postavit na odpor.

Obžalovaný Želenka před soudem dne 12. prosince 1968

Měl jsem pochyby o správnosti rozkazu... Znovu jsem se telefonicky ptal Plačka, zda je to uvážené. Odpověděl, že je to rozhodnutí z nejvyšších míst... Nezdálo se mi to... Rozhodl jsem se, že půjdu na ÚV KSČ informovat se a dotázat... Karel Šváb mi nevrle řekl: „Dostal jsi rozkaz? Dostal. Máš své představené? Máš. Proč chodíš sem?“ Stroze mne odmítl.

Nezdálo se mi to dostačující... V předsíni čekal J. Veselý. Když jsem mu sdělil své pochyby, byl nespokojen, že jsem přišel. Že prý se moc ptám. Je to úkol služební a stranický. Projednání před soudem je nemožné, že by došlo k prozrazení některých státních věcí. Že nemohu vše znát...

Obžalovaný dr. B. Šedivý před soudem dne 13. prosince 1968

Náčelník pražské bezpečnostní ústředny dr. Bohuslav Šedivý ... přiznal soudu, že uložil dvěma svým podřízeným pracovníkům – obžalovanému Volfovi a jeho pomocníku Vávrovi –, aby František Novotného údajně eskortovali z Prahy na Tábořsko a cestou jej zastřelili. Přitom měli předstírat, že František Novotný se pokusil o útěk, a museli proto použít zbraně. Předtím – jak se sám přiznal – je poučil o předpisech o použití zbraně.

Práce, 14. prosince 1968

O b ž a l o v a n ý Z e l e n k a : Tehdy nebyl psaný řád práce. Rozkazy podřízeným dávali nadřízení.

P r o k u r á t o r : Byl tento případ něčím mimořádným ve vaší praxi?

O b ž a l o v a n ý : Byl mimořádný tím, že musely rozhodovat tak vysoce postavené osobnosti...

P r o k u r á t o r : Ničím jiným?

O b ž a l o v a n ý : (nechápe)

P r o k u r á t o r : Nebylo nic mimořádného, že byl člověk zbaven života bez rozsudku?

O b ž a l o v a n ý : O tom já nerozhodoval. O tom rozhodly výše postavené osobnosti, těm já jsem naprosto důvěřoval. Oni měli to právo.

P r o k u r á t o r : Na základě čeho měli podle vás to právo? Jaký zákon jim je dal, od čeho bylo odvozeno?

O b ž a l o v a n ý : (mlčí)

P r o k u r á t o r : Což jste nepocítil ani záchvěv svědomí?

O b ž a l o v a n ý : (pláče)

Parafráze dialogu před soudem dne 12. prosince 1968

Odešel jsem od SNB na vlastní žádost. Od podzimu 1951 jsem opět pracoval jako dělník...

Obžalovaný Vávra před soudem dne 16. prosince 1968

Případ Konečný mi pokazil celý život...

Obžalovaný Liška před soudem dne 16. prosince 1968

V roce 1950 jsem odešel z vnitra na vlastní žádost. Nemohl jsem tu práci dělat... Tehdy kdo nesplnil rozkaz, byl zrádce. Rozkaz byl pro nás zákonem.

Obžalovaný J. Volf před soudem dne 16. prosince 1968

...Vypovídal plukovník Josef Čech, bývalý náčelník ochrany Antonína Novotného. (Až do 9. dubna 1968 – pozn. red.) ... „Tenkrát se nepřemýšlelo o tom, zda je to zákonné či ne. ... O všech větších případech rozhodovali mocní lidé a my jsme to tak brali.“ ... Učili je o třídním boji, ale ne o trestním řádu.

...Čech (se) hájil svou záslužnou prací v padesátých letech. Uvedl mj., že zachránil mnoho lidí ... a před skandálem i jednoho člena ÚV KSČ, který dodnes je funkcionářem.

Práce, 14. prosince 1968

V říjnu 1949 mne propustili z ministerstva vnitra... Já jsem si svým postupem vysloužil označení „kolísavý a nespolehlivý“... Kopřiva dal později ještě pokyn, abych šel pracovat mimo Prahu. V roce 1962 jsem byl vyloučen z KSČ. Hlavní důvod byl asi týž jako dnes. Hledaly se příčiny, respektive oběti, které zavinily kult...

Obžalovaný dr. B. Šedivý před soudem dne 13. prosince 1968

Na konci června (1944 – pozn. ed.) se Jaromír Mrkos a člen jeho buňky Jaroslav Brož... objevovali... ve společnosti vysokého světlovlasého muže, asi třicátníka. Byl to bývalý důstojník československé armády Bohuslav Šedivý... Jaromír Mrkos jej zapojil do organizace a bývalý důstojník se brzy stal vedoucím branného referátu Předvoje. Ještě v létě uspořádal Šedivý v pražském okolí kurs a naučil všechny členy kádru zacházet se střelnými zbraněmi.

Wagnerová, Janovic: Neohlížej se, zkameníš, Praha 1968, s. 115

...Východiskem k pochopení Pichovy osobnosti je nepochybně období nacistické okupace. Na jeho počátku, v roce 1939, bylo mu necelých dvacet let. Jsou to léta, v nichž je člověk zvláště vnímavý k vnějším podnětům a prožitkům a v nichž nemá ještě zafixovanou

soustavu životních názorů a postojů. Tak stanul M. Pich na prahu doby, která se měla stát nemilosrdnou prověrkou charakteru lidí, ale která také povahy lidí vyhraňovala i určitým způsobem deformovala...

V roce 1939 byl mezi prvními, kteří se dali do organizovaného boje proti okupaci a nacismu... Zde se poprvé ukazují charakteristické rysy Pichovy osobnosti. Ať jsou již jakékoli jeho činy a jakékoli jejich hodnocení tím či oním člověkem, nikdo mu nemůže upřít, že jeho motivace nebyla nikdy nízká – nikdy nemyslel na osobní prospěch, kariéru nebo podobně. Motivace jeho činů byla výrazně ideová. Právě na jeho postoji v roce 1939 je patrné jeho rozhodnutí věnovat celý život službě ideálům osvobození pracujícího člověka a utlačených národů. Toto rozhodnutí nebylo u Picha důsledkem mladického vzplanutí, nýbrž zůstalo a zůstává od té doby základním charakteristickým rysem jeho osobnosti.

Druhým jeho rysem byla přímočarost a důslednost. Ti, kteří v roce 1939 vstupovali do boje s nacismem, patřili k morální elitě národa. Mezi ně se Pich zařadil. Pod pojmem „boj“ si představoval skutečný zápas na život a na smrt, bezohledný boj všemi prostředky proti nacistické tmě. Nechtěl již tehdy znát žádnou střední cestu. Objektivní historická situace v době okupace dávala za pravdu tomuto postoji, poněvadž mezi nacismem a českým národem a mezi nacismem a svobodnou společností skutečně žádné střední cesty nebylo. Tehdy to byl opravdu boj kdo s koho a na život a na smrt. Také tento rys zůstal již natrvalo pro Picha charakteristický a projevoval se v jeho jednání i později – za změněných situací.

Poměry, které vedly ke ztrátě naší samostatnosti, určily i Pichovo konkrétní zařazení politické. Vedle sociálních motivů, o nichž jsme se zmínili, podmínily již vzpomenuté charakterové vlastnosti jeho vstup do ilegální organizace KSČ v Úpici. Je historický fakt, že rozbití československého státu v roce 1939 bylo doprovázeno trpnou asistencí jeho politické reprezentace i její politické opory – československé demokratické buržoazie a socialistů-reformistů.

Tato kapitulace, byť vynucená, podlomila autoritu buržoazních a reformistických stran v celém národě; u důsledných, radikálních a bezvýhradných odpůrců nacismu a kompromisů s ním – vyvolala přímo nenávisť. Mezi ně patřil Pich a tato jeho zkušenost zanechala již trvalé stopy v jeho názorech, jak jsme se s tím setkali ještě po desetiletích. Pich sdílel s komunistickou stranou – do níž vstoupil – i její výhrady a pozdější ostrý boj proti české i demokratické buržoazii (které po zkušenostech let 1938–1939 již nikdy nedůvěřoval) i reformistům.

...Skupina mladých komunistů na Úpicku prosazovala od samého počátku ostré formy boje proti okupantům... upínali své naděje k Sovětskému svazu, v němž vždycky spatřovali svůj vzor. I v metodách ilegálního boje chtěli se učit od sovětských komunistů. Proto také po odhalení skupiny gestapem v létě 1940 rozhodli se čtyři vedoucí (jimž se podařilo přejít do ilegality), že odjedou do SSSR... Po dramatickém útěku přes Slovensko, Maďarsko a Podkarpatskou Rus dostal se M. Pich do SSSR... Tisíce jiných, kteří podnikli podobnou cestu a překročili sovětské hranice, byli posíláni do tzv. pracovních táborů. Šťastnou shodou okolností se Pich neseznámil s touto praxí... Naopak se zakrátko stal funkcionářem a pak i ředitelem textilní továrny. To muselo samozřejmě na něho hluboce zapůsobit. Mladý člověk, cizinec, který přišel do Sovětského svazu po ustavičné nejistotě ilegality a po cestě, na níž šlo opět o život, viděl před sebou pojednou otevřeny všechny možnosti k plné seberealizaci. Legendární země, jak si ji představoval v duchu Nezvalových a Neumannových veršů, se mu zdála být skutečností... Jeho sovětská zkušenost zdánlivě dávala za pravdu marxistické teorii v tehdejší Stalinově interpretaci. Proto jako samozřejmost přejímal i její učení o zostřujícím se třídním boji a o nutnosti omezení demokratických svobod za socialismu, stejně jako o nutné manipulovanosti s lidským individuem.

K přebírání jedné Stalinovy myšlenky přispěla už ostatně Pichova zkušenost protektorátní. Objektivně správné poznání, že masa

lidí doma se smiřuje se zlem, podřizuje se mu a stává se jeho nuceným služebníkem a že jen dost nepatrná menšina použít se s ním do boje – zde splynula se Stalinovou teorií o „lidech zvláštního ražení“. Tak se u něho upevnil názor o sektě revolucionářů z povolání, jimž je dovoleno ostatní lidi, váhající a ne tak uvědomělé, popřípadě i nutit k pozvednutí jejich důstojnosti, ke vzpouře proti utlačovatelům – tedy rozhodovat o osudech druhých. Tyto utopické a sektářské názory, které byly tehdy v komunistickém prostředí, zejména sovětském, běžné, staly se vlastně obhajobou vzniku nekontrolované vrstvy nových utlačovatelů. Tehdy to ovšem nebylo patrné, tím méně mladému člověku, který měl pocit, že se setkává s vtělením svého ideálu.

Po přepadení Sovětského svazu byl v roce 1942 poslán do kominternovských škol pro přípravu politických pracovníků v nepřátelském týlu. Jako mimořádně schopný absolvoval je jako jeden z mála československých komunistů... Součástí teoretických principů, na nichž bylo budováno sovětské partyzánské hnutí... bylo i p r á v o p ř i n u c o v a t . Vybranému člověku „zvláštního ražení“ – se dává z rozhodnutí strany (jako jakéhosi zdánlivě kolektivního mystického principu) právo v z á j m u s t r a n y přizpůsobovat si vžité morální normy. Tyto principy byly zřejmě frekventantům vštěpovány, a to v ovzduší obrovských úspěchů sovětského partyzánského hnutí. Nesmíme také zapomínat na sugestivní atmosféru protinacistické války, a to v letech, kdy již byly osvobožovány části okupovaného sovětského území a na nich nalézány stopy úžasných, do té doby vůbec nepředstavitelných nacistických zločinů. Jak se divit, že v ustrnutí nad nacistickými zvěrstvy se zdálo dobré, správné a m r a v n é vše, co napomáhalo rozvoji boje s nacisty a co, byť jen o den, přibližovalo pád nacismu? Je vůbec tragédií lidstva a odbojových národů zvláště, že protinacistická válka, pozdvížení proti dehumanizaci, samo utvrzovalo některé nehumanistické principy v praxi odpůrců nacismu. Tento soudní případ je svědectvím této obecné tragédie...

Pichova činnost v protektorátě ve vedoucí organizátorské funkci českého partyzánského hnutí je vyvrcholením jeho dosavadního života. Jí se stal skutečnou osobností českých dějin... Bylo by ovšem nehistorické a také lidsky nespravedlivé chtít na něm, aby domýšlel a přehodnocoval politicko-stranické pojetí naší revoluce, s nímž přišel z Moskvy. Tak na jedné straně přebíral zmíněné obecné stalinské zásady, na druhé straně se pokoušel přizpůsobovat jejich praktické uplatňování našim podmínkám. To ho činilo v očích jedněch stoupencem tvrdých metod boje, už v očích sovětských partyzánů (a později sovětských poradců) však to bylo vybočování z předepsaných norem... Je nemilosrdnou skutečností našeho odboje, v němž měli takovou neblahou úlohu provokatéři a konfidenti, že v boji o život přežívaly a vydržely ty organizace, jejichž vedoucí neváhali obětovat život člověka, jednalo-li se třeba pouze o možnost ohrožení celé jednotky. To platí o odboji obecně a několikanásobně o partyzánech... Pichovi slouží velice ke cti, že v jednom ze svých posledních rozkazů nařizuje, aby se vzhledem k tomu, že se válka blíží ke konci, šetřilo lidských životů. Přesto je zřejmé, že objektivita partyzánského hnutí zapůsobila na jeho postup i v době poválečné.

Tuto skutečnost zvláštních podmínek konspirace si musíme uvědomit, máme-li pochopit, jaký psychologický význam mělo, když mu Gottwald před odletem do protektorátu řekl, že jeho hlavním úkolem je příprava politické pozice pro činnost strany a pro její mocenský boj po osvobození. Po květnu 1945 se razilo heslo, že pro komunistické partyzány boj pokračuje. To samozřejmě vytvářelo podmínky pro používání některých navykklých a v době konspirace nevyhnutelných metod.

A ještě na jeden návyk z této doby chtěli bychom upozornit. Na železnou kázeň v plnění rozkazů. Byť se i někdy vlivem vylíčených podmínek rozkaz dostával do rozporu s morálními návyky civilního mírového života. Ale tím se opět dostáváme k základnímu etickému problému komunistického hnutí, k problému, kolem něhož

se tu vlastně všechno točí. Nejde tu jenom o záměnu etických norem válečných a mírových, nýbrž především o pojetí morálky, jak ji v komunistickém hnutí prosadil stalinismus. Tuto otázku považujeme vůbec za jednu z klíčových pro pochopení tzv. deformací.

Často se správně poukazuje, jak k porušování zákonnosti přispělo rozkolísání zákonných norem, které vzniklo jako přirozený důsledek revolučního procesu. Podle našeho názoru je však třeba docenit, jak dalekosáhlé důsledky mělo i rozkolísání norem morálních. To bylo zčásti též přirozeným důsledkem revolučních změn, avšak především to bylo chytěným cílem komunistického hnutí již dávno před druhou světovou válkou.

V komunistickém hnutí se postupně – definitivně s vítězstvím stalinismu – prosadilo takové pojetí morálky, které výslovně odmítalo existenci jakýchkoli obecných, „věčných“ morálních norem jako výsledku jednotného kulturního vývoje lidstva. Naproti tomu se chápala morálka pouze jako souhrn relativních, dobově podmíněných názorů veřejného mínění. Potlačování a výslovné odmítání kontinuitních prvků v morálních normách a zdůrazňování přechodnosti je samo o sobě myšlenka hrůzná, vracející lidstvo daleko zpět, na práh jeho kultury. Hlásání této myšlenky v době válek a revolucí, které již samy o sobě podlamovaly a ohrožovaly ony obecné normy, které se vyvinuly jako výsledek kulturního vývoje lidstva, bylo cestou k povýšení jakékoliv libovůle na morální princip. Důraz na přechodnost morálních norem byl však dovršen ještě tezí, že „hlavní zásadou komunistické morálky je boj za komunismus“ a že takováto komunistická morálka je pak vrcholem vši morálky vůbec. Mravné je tedy to, co slouží straně; je při tom logické, že určení, co je prospěšné, náleží také straně, respektive jejím představitelům.

Komunistická morálka v této interpretaci byla nezbytným instrumentem stalinistického systému. Měla nejen zbabovat morálních zábran vykonavatele zločinů, na nichž byl systém založen, ale i přímo vyvíjet na ně morální nátlak, aby se přidělené funkci

nevzpěchovali. Etickou teorii tohoto druhu nalezneme dodnes v rafinované čisté podobě například v pracích oficiálního... akademika Konstantinova. Tím spíše byla vševládnou normou v letech Staliny vlády. Také u nás byla oficiálně hlásána a hluboce ovlivnila postup těch, kteří stranické učení přebírali. Bylo by proto pokrytectvím a zárodkem nové tragédie komunistického hnutí, kdyby v něm dnes měla zvítězit tendence, která se snaží všechny tzv. deformace vylíčit jako činy více méně patologických individuů, která se do hnutí vetřela. Skutečnost je taková, že se jich dopouštěli také, ba především, jeho věrní, bezvýhradně oddaní stoupenci, kteří mu věřili natolik, že přebírali a v praxi realizovali pochybné, ba zločinné ideje tohoto hnutí.

Je nám zcela zřejmo, že právě v zájmu restituce oněch „věčných“ norem musíme dnes na každého jednotlivce klást měřítko odvozená z nich, a nikoli z pochybné zásady o „zájmu strany“ jako etickém kritériu. Právě tak musí však být jasné, že součástí obnovy oněch „věčných“ principů je právo člověka na všestranné osvětlení předpokladů, motivace a okolností jeho chybného kroku a že princip obětího beránka, který na svou hlavu snímá hříchy svého národního či politického kolektivu, aby ten se mohl cítit čistý, by měl být právě etickou normou exemplárně „přechodnou“ a vývojem lidské kultury již dávno překonanou.

Česká společnost ostatně neřeší problém tohoto druhu jako první. Před podobnými otázkami byli už naši sousedé. U nich můžeme také porovnat, jaké jsou konce dvou odlišných cest, jimiž šli oni. Je pro restituci základních morálních hodnot a pro obnovu morální páteře národa dostačující exemplárně trestat jednotlivce, jejichž individuální zločiny jsou – někdy jen náhodou – známy, představovat je lidem jako typy vesměs patologické, jim připisovat všechnu vinu – a toho všeho pak používat za důkaz, že národní kolektiv vcelku neměl a nemá s těmito zločiny nic společného? Nebo byla pro vyhubení zárodků dračí setby spolehlivější cesta druhá, totiž opatrné vážení individuální viny, při němž se

nezapomíná na společenskou atmosféru doby, kdy byly zločiny spáchány?

Měli bychom se rozhodnout pro jednu z těchto dvou cest. Neboť tragickému omylu, že ve jménu Nejvyšší ideje je přípustné použít všech prostředků, podlehla tehdy většina naší společnosti.

Ž dopisu historiků Oldřicha Janečka a Jana Tesaře obhájci obžalovaného Picha 8. prosince 1968

...Jestli je pak pravda to, co se říká, že nás sedm má být obětováno za všechny, aby se kryla pravda a zastřelo cosi jiného... pak jde o velmi nebezpečné a nepřátelské činy.

Miroslav Pich-Tůma, 14. listopadu 1968

Je správné, že se tento případ vyšetřuje, ale na lavici obžalovaných je pouze ten poslední článek řetězu.

Svědék MUDr. Arnošt Angar před soudem dne 18. 12. 1968

Vážený pane redaktore,

již Vás vidím, jak konstatujete, že materiál, který jsem připravil, pramálo podepírá mou zbožnou tezi o trvalosti základních morálních norem.

Odpovídám Vám ve stejném stylu: Připouštím, že je to podivné s kontinuitou obecných, všelidských etických principů. Zato je však mimo spor setrvačnost národního etického principu českého, jenž byl charakterizován jako ideál humanitní. Na důkaz toho cituji z jednoho dotazníku o odbojové činnosti z roku 1945:

Rubrika: „Zúčastnil se bojů?“ Odpověď: „K bojům v našem prostoru nedošlo, jelikož nepřítel měl tanky.“

Rubrika: „Jaký vykonal hrdinský čin?“ Odpověď: „Hrdinské oběšení čtyř zajatých Maďarů.“

Při četbě referátů o procesu v našem tisku se mi stále vybavuje tento klasický dotazník – a jsem tudíž uspokojen nejen nad tím, že se pokračuje v polednovém kursu a že se očistí naše společnost, nýbrž i nad kontinuitou našeho národního ideálu. Prostě vše v pořádku s naším národem.

Váš

Jan Tesař

(editor tohoto výběru materiálů – pozn. redakce)

3

Znalecký posudek k procesu s Čechem a spol.,
přednesený dne 3. června 1969,
s úvodem, vysvětlivkami a dodatkem z roku 1985

Podrobné materiály související s mou účastí na procesu jsou uloženy v NAN-TERRE, dossier Proces Čech a spol. Vedle originálu posudku tam jsou mj. zápisy z přelíčení, záznamy mnou konaných výslechů svědků, a také připravené texty, které se mi již nepodařilo zveřejnit. Mezi nimi i podnět ke stíhání Štrougala pro nadřezování pachateli trestného činu.

Znalecký posudek sám, tak jak jsem ho dne 3. června 1969 přednesl před senátem Vyššího vojenského soudu v Příbrami, jsem samozřejmě nemohl publikovat v oficiálním tisku. Rozšířil jsem ho (již v té době) mně dostupnými prostředky jako samizdat. (NANTERRE, dossier Histoire I.) Doklad o tom je také v práci Viléma Prečana *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR–Doplňek 1994, na s. 19 v pozn. 24, kde je tato citace: „Srv. Znalecký posudek PhDr. Jana Tesaře, CSc., k procesu s Čechem a spol., přednesený 3. června 1969 před senátem Vyššího vojenského soudu v Příbrami, 34 s. (jako strojopisná kopie v mém soukromém archivu) ... Tesařův znalecký posudek řadím k nejlepším analýzám mocenského a stranickopolitického systému v ČSR v letech 1945–1948.“

Zde publikuji posudek spolu s úvodem, poznámkami a dodatkem, psanými v roce 1985, tak jak jsem je otiskl ve svém časopise *Dialogy* (Paříž), č. 7–8/1985, s. 49–79, 88. Vybočuji tím z vymezeného časového rámce (prací z let 1968–1980), ale domnívám se, že je to účelné. V každém případě je tu již tehdy, **před funusem**, zdůrazněno, že „jde o budoucnost, nikoli o historii“. Dodávám, že v témže čísle *Dialogů* jsou dva diskusní (kritické) články Desimira Tošiče o systému jugoslávských „samospráv“; poslední odstavec mého dodatku k posudku naléhavě oslovuje čtenáře, který právě četl tyto články spolu s posudkem. Myslím, že nebylo možno, aby tu průměrně inteligentní člověk přehlédl varování před krizí institucí a států, kdyby se jen tak bez dalšího (bez toho, že budou **napřed** vytvořeny jiné, demokratické organismy!!!) měl odstranit ústavní princip „vedoucí role strany“. Toho jsem se zajisté obával, ale musím doznat, že by mně bylo ani v nejhorším snu nenapadlo, že budoucí (takzvaná) demokratická revoluce bude na ochromení územních samospráv a jejich totalizaci komunisty reagovat jejich jednoduchým úplným odstraněním na víc než deset let!

Význam tohoto znaleckého posudku pro logický rozvoj ideje vytváření občanské společnosti dobře zdůrazňuje Zdeněk Vašíček v práci Historik, který odmítl svědčit, Soudobé dějiny, č. 3/2000, s. 326.

Idea samospráv a revoluce

Jak nastolit totalitní systém

Zde si dovoluji poprvé předložit veřejné kritice jednu svou práci z roku 1969, která byla mezitím v zahraničí porůznu citována, respektive zmiňována, nikoli však vydána. Jde o znalecký posudek, jímž jsem se v roce 1969, již po Husákově *Machtübernahme*, vyslovil k případu sedmi bývalých příslušníků StB, souzených tehdy pro vraždy, jichž se dopustili v roce 1948. K publikování mne nevede uražená ješitnost, že této práci nebyla věnována pozornost, jakou si zasloužila, nýbrž hlavní myšlenka posudku podtržená zde nahoře nadpisem, která je v mém pohledu velice důležitou a velice aktuální částí základního tématu tohoto čísla Dialogů. Mohl bych sice tuto myšlenku vyjádřit bez balastu historických reálií, ale domnívám se, že posudek může být zajímavý také jako historický materiál – jednak že shrnuje, co zhruba ze zmíněného soudního procesu vytěžil historik pro poznání cest, jimiž byly budovány instituce totalitního režimu u nás, jednak že ukazuje (také jednu stránku) ovzduší let 1968–1969.

Případ sám i moje účast na něm byly svého času široce známy. Ale mezitím dospěla nová generace, jíž především je také časopis určen, a proto zde musím připojit aspoň nejstručnější vyličení události. Prosím čtenáře, aby celý příběh četl také jako podnět k úvaze, jak přesnadno lze při odstraňování jedné nedemokratické struktury sklouznout po revoluční cestě do diktatury nové, z jednoho totalitarismu do totalitarismu jiné ideologické barvy, a rovněž i jako výstrahu proti všem iluzím o té době, která dříve či později, ale jednou nevyhnutelně nastane, době, kdy současná moc se zhroutí a na uvolněné prostranství napochodují zbabělí novinářští šmokové, dnes shrbení, zítra obrozenci, a jejich demagogií zmanipulovaná ještě zbabělejší lůza.

Příběh, jehož předhistorie a příčiny jsou rozebrány v posudku, začal na jaře 1948, když KSČ zvítězila v boji o moc. Zdůrazňuji tu, že píšu o „příběhu“, a nikoli o „dějinách“. Je to příběh, který ilustruje, jak byla vybudována československá politická policie, jako důležitá instituce totalitního zřízení, s využitím a zneužitím demokratických hesel proti politickému partajnictví a utopické představy, že je možno někomu dát „všechnu moc“ – (ať je to kdokoli, třeba samosprávy), bez logického důsledku, který ze soustředění „vší moci“ vyplývá. Tento příběh je důležitou součástí dějin a ještě důležitější zkušeností pro budoucnost. Ale abych předešel nedorozumění, musím upozornit, že to, o čem se zde bude psát, je jen jedna stránka historie represí v Československu, které vůbec nezačaly teprve tehdy, když se KSČ dostala k moci, ale které vzápětí po Únoru dosáhly ohromných rozměrů. Tyto represe od prvního dne nikdy nebyly slepé, nýbrž v ž d y c k y sloužily přesně vypočítanému politickému cíli. Také jejich oběti, ať jako společenská vrstva, ať jako jedinci, byli vždy záměrně (a s výtečnou vskutku odbornou způsobilostí) vyhlédnutým cílem. Legenda o „slepých represích“ a takzvané svévoli bezpečnostních orgánů, postavených prý „nad stranu“, patří mezi nejrafinovanější – a zároveň také nejúspěšnější – reformně-komunistické lži. Záměrná (a chytrá!) volba cíle represí je jedním z nejcharakterističtějších znaků komunistického totalitarismu, také ve srovnání s typy jinými, a vůbec bych řekl jedna z příčin stability komunistických režimů.

Také represe hned prvních dnů po „Vítězném Únoru“ byla zaměřena velice kvalifikovaně: nikoli především proti politikům nekomunistických stran, o jejichž neschopnosti k jakékoli akci se právě komunisté přesvědčili, nýbrž proti vojákům, a to zejména zahraničním vojákům, pokud se komunistům nepodařilo je ovlivnit. KSČ v nich správně odhadla největší nebezpečí pro sebe. O tomto tématu se však nepojednávalo ani ve zmíněném procese, ani v mém posudku, ani v této poznámce. To je jiné téma a příležitostně se

k němu vrátíme, budeme-li mít dost času. Zde jde o budování politické policie československého totalitarismu. Represí proti vojákům se v letech 1948–1950 vůbec nezabývala vznikající tajná politická policie, nýbrž zcela zvláštní složka s rozsáhlou pravomocí a ještě větší nezávislostí na jakékoli jiné instituci československé, kterou na MNO vybudoval přímý sovětský agent Reicin. Touto cestou byla československá armáda ještě dávno před Únorem infiltrována a dávno bylo preventivně zaručeno, že se nepostaví proti komunistickému puči. Toto je však zvláštní téma a zde se nepojednává ani o něm jako takovém, ani o hrozně lidské stvůře, kterou byl Reicin, ani o jeho metodách tomu odpovídajících.

Vracím se k vznikající tajné politické policii, a musím především zdůraznit jednu okolnost, o níž zde v následujícím posudku nehovořím – tím spíš, že dnes to zní téměř neuvěřitelně: vraždy a další těžké zločiny projednávané potom soudem nebyly spáchány, pokud se týká těch, kteří mačkali spouště (nemluvím tu o jejich vůdcích-idolech), ani z kariérismu, ani ze servilnosti, nýbrž z politického fanatismu. Dnešní člověk dychtící po svobodě a konfrontovaný s chladnou byrokratickou mocí stroje poháněného korupcí tomu snad ani nemůže uvěřit, ale je tomu tak: první fáze každého totalitarismu je revoluční, plná entuziasmu, ideálů svobody a sebezapření zmanipulovaného individua v jejich jménu. Toto sebezapření a sebeobětovnost je také východiskem k potlačení vlastního rozumu a vlastního svědomí – to jest, přesněji, k jejich přenesení na mytický kolektivní subjekt nesoucí revoluci, buďsi to, v jednotlivých historických případech, ta či ona partaj, Národ, ta či ona církev. Nastupující totalitarismus nemá ještě svůj odcizený, chladně pracující aparát – to přichází až po mnoha letech. Nemá ještě své instituce, jejich vymezené kompetence, nemá žádné zákony a libuje si v tom. To je to zrádné. Lidé vyšlí z útlaku jsou zpití tím, co cítí jako vítr svobody, a nevidí, že jdou jako ovce do nové ohrady. Radostně přítom bečice v jednom rytmu. Leč, vraťme se od futurologických vizí týkajících se roku 199? do roku... ano, 1948:

Kolik vražd bylo spácháno hned záhy po Únoru na různých „rušitelích Jednoty Lidu“, to nikdy nikdo nespočítá. Ty nejdokonaleji provedené vraždy vůbec nemohou být zaznamenány, ba dokonce často nebyly okolím ani jako vraždy vnímány. Další kategorie, vraždy justiční: jejich skuteční strůjci, partajní šéfové, jsou nepostižitelní, neboť ti chytrější na to mysleli, aby se zabezpečili, v tom je vždycky rozdíl mezi chytrými manipulátory a zmanipulovanými fanatiky; a prováděči v talárech jsou kryti zákonem k vraždění již uzpůsobeným, a tudíž jsou rovněž nepostižitelní. Dále, divoké vraždy: kdo o nich vůbec ví anebo kdy věděl, když byly spáchány dokonale?

Z této poslední kategorie dvě tři vraždy byly spáchány jaksi „nečistě“, a navíc se nepomyslelo na odstranění svědků. (Nemohlo se na ně pomyslet, vraždy nebyly spáchány chytrými vypočítavými vrahy, nýbrž politickými fanatiky, vědomě skládajícími na oltář Strany celou vlastní osobnost.) Takže této okolnosti bylo možno využít v následující fázi revoluce, když se její manipulátoři potřebovali zbavit nadšených fanatiků, když již do kursu začali přicházet konformní šikovatelé. V Československu tato fáze proletářské revoluce nastala během roku 1950. Československo má národy, jejichž duch není svébytný, proto jsou jeho dějiny odvozené, daleko více než by to odpovídalo jeho velikosti a materiální moci. Historické procesy založené sociálně se projevují velice často jako zásahy vnějších mocí. Druhá fáze revoluce, nahrazení fanatiků příliš svobodných šikovateli s dobrým původem, je ve skutečnosti rozvíjena z totalitních východisek etapy předchozí, ale projevuje se jako opanování československé politické policie Sověty. Gottwald nerad přijímal sovětské poradce, však žádný diktátor není rád, když ztrácí plnost moci: ale její s t a b i l i z a c e si to vynutila.

V policejních složkách se to projevilo v lednu 1951 pádem „gottwaldovců“ a nástupem „berijovců“. Typický obraz těch prvních, toť inteligentní (byť třeba bez vzdělání, zejména odborného) entusiast s odbojovou, nejčastěji partajní minulostí, který samozřejmě také

páchal nespočetné násilnosti, avšak vždy jaksi z „nutnosti“, když již jinak nemohl dosáhnout cíle; nebyl rozhodně sadista a jeho cílem bylo podvést protivníka, a nikoli ho zmasakrovat, v podvezení jako výrazu intelektuální převahy si liboval a k masakrům měl nechuť: právě tak KSČ své politické partnery z Národní fronty podvedla, a nikoli zdecimovala v občanské válce. V tom všem si představme opak, a máme typický obraz vlny druhé, jež požrala vlnu první. Malý příklad, aby bylo zcela jasné, oč běží: Každý zná tu žalostnou persónu z Čech, která dělala komisaře tzv. Slovenské republiky rad v roce 1919, A. Janouška. Po pádu maďarského bolševismu se dostal do rukou československým vojákům a diskrétně byl, bez ohledu na svou velezradu, dopraven jako dárek osvobozeným proletářům – aby totiž se mladá republika nemusela poskvřnit politickou popravou. V SSSR vyrostl jeho syn Janoušek mladší, dokonalá lidská zrůda, vysoký důstojník Stalinovy politické policie. Ten v roce 1945 pocítil touhu po vlasti svých otců, byl repatriován a zařazen do československé Bezpečnosti, a jakožto kádr ze země hrdinů, jehož bylo lidovému státu tak velice třeba, vyšetřoval zajaté benderovce. V tomto čase, takříkaje za plného květu československé demokracie v roce 1947, jim drtil varlata. Organizace KSČ pracující v československé politické policii, kterou tehdy vedl Miroslav Pich-Tůma, pozdější hlavní postava procesu, o němž tu pojednáváme, se proti tomu vzbouřila a dokázala tohoto zkušeného sovětského soudruha svrhnout. Ne nadlouho, právě on dělal šéfa vyšetřovací skupiny, když byl v lednu 1951 při pádu první totalitní garnitury v československé politické policii zatčen Pich, jako již předtím i po něm všichni jeho duchovní blíženci, tj. zejména interbrigadisté, partyzáni, komunističtí bojovníci Druhého odboje.

Využilo se přitom všeho, čeho se dalo. Například také málo obratných divokých vražd, které byly opravdu spáchány. Jindy se využilo jiného, co samo o sobě bylo pravda – u Gustáva Husáka například jeho nenávisti k československému státu a koketování se slovenskými fašisty.